

Από την κυριακάτικη εφημερίδα *Η Καθημερινή* της 7ης Ιουλίου 2024 στις «τέχνες και γράμματα»

Γράφει ο Μελέτης Η. Μελετόπουλος

Οι Έλληνες της Πόλης μετά την Άλωση

Η επιστροφή στη λεηλατημένη Κωνσταντινούπολη και η στελέχωση του διοικητικού μηχανισμού της νέας αυτοκρατορίας

Καλλιτεχνική απεικόνιση της Κωνσταντινούπολης, της Πόλης, της Βασιλεύουσας μιας Αυτοκρατορίας που σημάδεψε την παγκόσμια Ιστορία για περισσότερα από 1.000 χρόνια.

ΚΩΣΤΑΣ Μ. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ

Η Ρωμιοσύνη της Πόλης, 1453-1600

Εκδ. Καπόν, 2023, σελ. 312

Ο Κώστας Σταματόπουλος (τον οποίο δυστυχώς στερήθηκε το ελληνικό πανεπιστήμιο για λόγους που θα πρέπει κάποια στιγμή το ίδιο να μας εξηγήσει) πραγματοποίησε μία πολυετή έρευνα σε αρχεία, μεσαιωνικές ελληνικές, οθωμανικές και ευρωπαϊκές πηγές, δυσπρόσιτη βιβλιογραφία. Αντικείμενό του το σχεδόν απροσπέλαστο μέχρι σήμερα ζήτημα του Ελληνισμού της Βασιλεύουσας μετά την Άλωσή της το 1453 από τις τουρκομογγολικές ορδές. Μέχρι τώρα, υπήρχε ένα λογικό άλμα ανάμεσα στις έσχατες στιγμές της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας κατά τον 15ο αιώνα και της τουρκοκρατούμενης Κωνσταντινούπολης των Ελλήνων Φαναριωτών, Πατριαρχών, Μεγάλων Δραγουμάνων της Πύλης και Οσποδάρων της Μολδοβλαχίας κατά τον 18ο-19ο αιώνα. Αυτό το άλμα γεφυρώνεται πειστικά και με πλήρη τεκμηρίωση από τις πηγές από τον διδάκτορα του Πανεπιστημίου της Σορβόνης, ακάματο ιστορικό ερευνητή και συγγραφέα Κώστα Σταματόπουλο.

Ο συγγραφέας υπολογίζει ότι οι Έλληνες κυμαίνονται ανάμεσα στο 40% και στο 60% του συνολικού πολιτικού πληθυσμού (εκτός από τους Ελληνορθόδοξους ζουν εκεί Εβραίοι, Καθολικοί και Μουσουλμάνοι).

Το νέο, λοιπόν, έργο του Σταματόπουλου, *Η Ρωμαιοσύνη της Πόλης, 1453-1600* (Αθήνα 2023, 311 σελίδες), σε μία εξαιρετικά (όπως πάντα) φιλοτεχνημένη έκδοση των εκδόσεων Καπόν, αφορά τον Ελληνισμό της Κωνσταντινουπόλεως. Αλλά το εύρος του είναι μεγαλύτερο από αυτό του τίτλου του. Στην ουσία αφορά, μέσα από το πρίσμα της κομβικής για το σύνολο του ελληνικού έθνους Βασιλεύουσας, την τύχη και την εξέλιξη του Ελληνισμού συνολικώς.

Έλληνας έμπορος της Κωνσταντινούπολης και Ελληνίδα της περιοχής του Πέραν με φορεσιές της πρώτης περιόδου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στην αρχική φάση η Κωνσταντινούπολη ερημώνεται πληθυσμιακά από την τρομερή σφαγή του 1453. Αλλά στη συνέχεια προκύπτει το πρόβλημα της ολιγανθρωπίας των κατακτητών, που δεν επαρκούν για να εποικήσουν την αχανή Κωνσταντινούπολη, ούτε άλλωστε για να επανδρώσουν τον κρατικό μηχανισμό μιας επίσης αχανούς αυτοκρατορίας. Οπότε προσκαλούνται από τη σουλτανική διοίκηση Έλληνες από διάφορα σημεία της αυτοκρατορίας και αρχίζει μία μακρά διαδικασία πληθυσμιακής, χωροταξικής, διοικητικής και θρησκευτικής συγκρότησης του ελληνικού πληθυσμού της Πόλης. Ο οποίος κινείται ανάμεσα στις συμπληγάδες της οθωμανικής κατοχής και τους γνωστούς διαπροσωπικούς εμπαθείς ενδοελληνικούς διχασμούς και ανταγωνισμούς, που επιδεξίως εκμεταλλεύονται οι Τούρκοι. Παρά ταύτα, οι Έλληνες κατορθώνουν να ανασυγκροτηθούν και να προκόψουν, ελέγχοντας σημαντικά τμήματα της δημόσιας διοίκησης, του εμπορίου και της ναυτιλίας, δημιουργώντας μία εσωτερική ελληνική αυτοδιοίκηση και παρέχοντας στους Τούρκους διπλωματική, διοικητική και οικονομική τεχνογνωσία.

Τον 16ο αιώνα, η Πόλη διατηρεί ακόμα αρκετά από τα βυζαντινά στοιχεία της. Ο Σταματόπουλος, γνώστης βαθύς της τοπογραφίας της ιστορικής όπως και της σημερινής Κωνσταντινούπολης, χρησιμοποιώντας κείμενα αυτοπτών, περιηγητών, διπλωματών της εποχής, σύρει τον αναγνώστη σε μία εξαντλητική περιπλάνηση στη μεταβυζαντινή Πόλη, περιγράφοντας αρχιτεκτονικούς ρυθμούς, κτίρια, δρόμους, εκκλησίες, μονές, αγιάσματα, μνημεία, φυσικά τοπία κ.λπ. Εισέρχεται σε κατοικίες επιφανών Ελλήνων, αλλά και παραπήγματα της φτωχολογιάς, περιγράφει ήθη και έθιμα, γάμους και βαπτίσεις, γιορτές και γαστρονομίες. Αντιπαραβάλλοντας διάφορες δημογραφικές αναφορές, ο συγγραφέας υπολογίζει ότι οι Έλληνες κυμαίνονται ανάμεσα στο 40% και στο 60% του συνολικού πολιτικού πληθυσμού (εκτός από τους Ελληνορθόδοξους ζουν εκεί Εβραίοι, Καθολικοί

και Μουσουλμάνοι). Ο πληθυσμός ενεφάνιζε διακυμάνσεις, που οφείλονταν σε επιδημίες, πολέμους, οικονομικές κρίσεις κ.λπ. Επίσης, η Πόλη μαστιζόταν από πυρκαγιές (δύο πυρκαγιές τον 16ο αιώνα προκάλεσαν χιλιάδες θύματα, ενώ στη διάρκεια του 17ου και του 18ου αιώνα η Κωνσταντινούπολη κάηκε ολόκληρη τουλάχιστον δύο φορές).

Κοινωνικά χαρακτηριστικά

Ο Σταματόπουλος δεν παραλείπει να αναφερθεί διεξοδικά στα κοινωνικά χαρακτηριστικά των Ελλήνων, απλών ανθρώπων και των αρχόντων. Περιγράφει την ενδυμασία τους, τις ενδυματολογικές διαφοροποιήσεις ανάλογα με την κοινωνική τους θέση, την επαγγελματική τους οργάνωση σε συντεχνίες, τα ευαγή ιδρύματα, μέσα στην πρωτεύουσα ενός δουλοκτητικού κράτους, όπου κυριαρχούσε το δουλεμπόριο (περίπου το 20% του συνολικού πληθυσμού της Κωνσταντινουπόλεως ήταν σκλάβοι). Διεξοδικότατα εξιστορείται η συγκρότηση του εκκλησιαστικού μηχανισμού του Πατριαρχείου, με την τεράστια ισχύ που του παρείχαν τα προνόμια του Μωάμεθ Β΄ προς τον Γεννάδιο Σχολάριο και τη μετατροπή του σε κράτος εν κράτει των Ορθοδόξων Χριστιανών μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αλλά και τις λυσσαλέες εμφύλιες διαμάχες μεταξύ των αρχιερέων, τη σιμωνία, τις παρεμβάσεις των Τούρκων κ.λπ. Ο συγγραφέας αναλύει διεξοδικά τη γέννηση και τη διαμόρφωση της τάξης των Ελλήνων αρχόντων, μερικοί εκ των οποίων προέρχονταν από αριστοκρατικές βυζαντινές οικογένειες. Με αυτήν την αφετηρία και με κέντρο το Οικουμενικό Πατριαρχείο στο Φανάρι, διαμορφώθηκε μία ιθύνουσα τάξη υποδούλων που κατείχαν υψηλά αξιώματα στην οθωμανική δημόσια διοίκηση, αξιοποιώντας προσόντα όπως η ευφυΐα, η γλωσσομάθεια, η παιδεία, οι διοικητικές δεξιότητες, που οι νομαδικές προελεύσεις δεν διέθεταν.

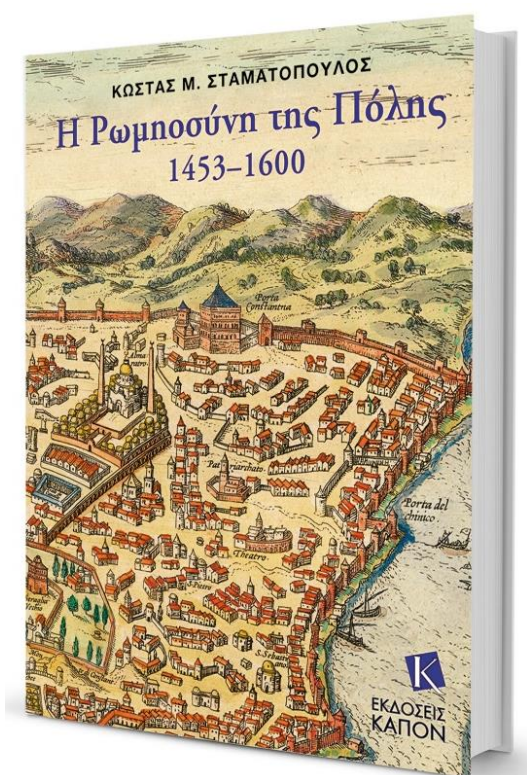
Η εκπαίδευση κράτησε ζωντανή την εθνική συνείδηση

Το κεφάλαιο για την παιδεία, τους εκπαιδευτικούς θεσμούς, τα γράμματα και τις τέχνες είναι εξαιρετικά διαφωτιστικό, διότι αναδεικνύει το μεγάλο και διαχρονικό συγκριτικό πλεονέκτημα των Ελλήνων, που τους επέτρεψε όχι μόνον να διατηρήσουν την ταυτότητά τους αλλά και να καταστούν απαραίτητοι στους κατακτητές. Ίσως το πιο σημαντικό εύρημα του κεφαλαίου αυτού είναι το γεγονός ότι το περιεχόμενο της παρεχόμενης παιδείας στην πατριαρχική ακαδημία, «το οποίο –παραδόξως για σχολή, κύριος σκοπός της οποίας ήταν η διάπλαση ανώτερων στελεχών του κλήρου– ήταν αποκλειστικά κοσμικό, στραμμένο προς την αρχαιότητα και την αρχαιοελληνική γραμματεία, με εντελώς απόντα τα θεολογικά μαθήματα. Κύριο μέσο και όχημα η γνώση της αρχαίας ελληνικής, με επιδίωξη: α) τη φιλοσοφική και εν γένει πνευματική συγκρότηση της περί το Πατριαρχείο ελίτ του Γένους και β) τη δυνατότητα προσέγγισης μέσω της αρχαίας ελληνικής γλώσσας των επιτευγμάτων του κόσμου της Αναγέννησης. Η τελευταία αυτή προσδοκία είναι ιδιαιτέρως ισχυρή στην περίπτωση των λογίων εκείνων που, έχοντας σπουδάσει στη Δύση πριν από την Αντιμεταρρύθμιση, είχαν γευθεί τους πνευματικούς καρπούς της Αναγέννησης, τους οποίους επείγονταν να μεταλαμπαδεύσουν στην οθωμανοκρατούμενη Ανατολή». (σσ. 211-2). Γεγονός που δείχνει τον προσανατολισμό του ελληνικού έθνους προς τον ευρωπαϊσμό κόσμο, ακόμα και στις στιγμές της έσχατης κατάπτωσής του και εγκλωβισμού του σε μία πολιτιστικά καθυστερημένη ασιατική δομή. Σε αυτό το πλαίσιο, ενδιαφέρον παρουσιάζει ο διάλογος του Οικουμενικού Πατριαρχείου με τους Λουθηρανούς και άλλους διαμαρτυρόμενους, που παρουσιάζει ο συγγραφέας.

Εθνική συνείδηση

Μεγάλη σημασία έχει η προσέγγιση της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων της Πόλης, που ζούσαν όχι στα απρόσιτα όρη της Ρούμελης, της Ηπείρου και του Μοριά, αλλά στο ίδιο το κέντρο της τουρκομογγολικής αυτοκρατορίας (προκειμένου ο όρος «τουρκομογγολική» να μην παρεξηγηθεί, σημειώνεται εδώ ότι όλοι ανεξαιρέτως οι Τούρκοι σουλτάνοι είχαν, μέχρι τον Αβδούλ Χαμίτ, τον μογγολικό τίτλο «χαν»). Και όμως, όπως αναφέρει ο Σταματόπουλος, οι άνθρωποι αυτοί, οι Έλληνες της Πόλης, είχαν επίγνωση της σκλαβιάς, αλληλένδετη με τη μνήμη της απολεσθείσας ένδοξης

αυτοκρατορίας της Ρωμανίας (σ. 223). Η βυζαντινή λαϊκή παράδοση επιζεί στην πολιτική Ρωμιοσύνη του 16ου αιώνας και κάνει την οθωμανική κατάληψη να φαίνεται ως παρένθεση με βέβαιο τέλος, γράφει ο Σταματόπουλος (σ. 225). Κάθε ήττα των Τούρκων (π.χ. στη ναυμαχία της Ναυπάκτου το 1571) προκαλούσε χαρά και ελπίδα στους Έλληνες της Πόλης. Ακόμα και μέσα στη διδακτέα ύλη της πατριαρχικής ακαδημίας εμπεριέχονται με κρυπτικό τρόπο αλυτρωτικές παραινήσεις. Αυτή είναι η μεγάλη, μακρά παράδοση της «διπλής ηθικής» μιας κοινωνικής ομάδας του υπόδουλου Ελληνισμού, αυτών που ο Κοραΐς αποκάλεσε άδικα «τουρκοχειροτονημένους δυολοπρίγκιπες», και η οποία ενώ συνεργάστηκε διοικητικά με τον κατακτητή έναντι προνομίων, αφ' ετέρου την κρίσιμη ώρα, δηλαδή το 1821, προσχώρησε μαζικά στην Επανάσταση και το πλήρωσε με σφαγές και εκτελέσεις. Αλλά συναφές είναι και το φαινόμενο των νεομαρτύρων, που αναζωπυρώνουν την πίστη ενός λαού ο οποίος έχει υποστεί μαζικούς εξισλαμισμούς, παιδομάζωμα και γενοκτονία.

Μία κορυφαία συμβολή του έργου είναι η τεκμηριωμένη ανάδειξη της διαδικασίας της μετάβασης από την υστεροβυζαντινή στη νεοελληνική φάση της ελληνικής ιστορίας.

Ο συγγραφέας γλαφυρά περιγράφει μέσα από τις πηγές, τη γλώσσα των κειμένων της εποχής, τα τοπωνύμια, τα ήθη και τα έθιμα, την εκκλησιαστική ιστορία, πώς ο χειμαζόμενος μεταβυζαντινός κόσμος γεννά με πυρήνα την κλασική παιδεία τον νεοελληνικό, που θα διεκδικήσει δυναμικά την ελευθερία του, καταρρίπτοντας τις ανιστόρητες και παραπλανητικές παραφιλολογίες περί «εθνογένεσης» και «κατασκευής του ελληνικού έθνους» μετά το 1821.

Ο κ. Μελέτης Η. Μελετόπουλος είναι διδάκτωρ Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Γενεύης.

Η Καθημερινή <https://www.kathimerini.gr/culture/563113723/oi-ellines-tis-polis-meta-tin-alosi/>

Αντιγραφή: Αρχείο της Πολ. Εταιρείας Πανόραμα apan.gr